

Tijdschrift voor Gregoriaans

1996-2

Jaargang 21, nummer 2, mei 1996

Verschijnt driemaandelijks

Redactie:

Marie-Louise Egbers, Ike de Loos, Martien Verzijl, Theo de Wit.

Redactie: Catharinastraat 81, 4811 XG Breda

tel. (076) 522 14 58

Administratie: Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot

tel. (013) 533 10 94

Kopy voor het volgende nummer dient uiterlijk 15 mei 1996 op het redactie-adres aanwezig te zijn.

Abonnementsprijs per kalenderjaar: fl. 30,- (BEF 550),
losse nummers (ook van oude jaargangen) fl. 9,- (BEF 180), themanummers fl. 12,50 (BEF 250).
Postrekening nr 39586
Bankrekening nr 42.06.65.323
Voor België: ABN-AMRO Hasselt nr 720-5202086-85
t.n.v. Stichting Amici Cantus Gregoriani te Geldrop.

Het TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS is een uitgave van de Stichting Amici Cantus Gregoriani en richt zich op allen, die zich verbonden weten met het gregoriaans.

Bestuur:

A. Peters o.f.m., voorzitter
M. Lambriex, secretaris
H. Berkers, penningmeester
M-L. Egbers
B. Lamers
I. van Leijen
P. Mennen

Mauritsstraat 104, 3583 HW Utrecht
Torenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot
Sporkehout 58, 5667 JG Geldrop
Catharinastraat 81, 4811 XG Breda
Leuvenlaan 9, 5628 WE Eindhoven
Mondriaanlaan 6, 6708 NG Wageningen
Bunderkensven 1, 5646 HD Eindhoven

Inlichtingen, ook voor advertenties, bij de administratie

Druk: Drukkerij Van Stiphout B.V. - Helmond.

ISSN: 1380-9776

Bij de voorplaat:

*St. Gregorius en zijn schrijver, ca. 984.
Registrum Gregorii, Trèves, Stadtbibliothek*

Traditiegetrouw verschijnt de tweede aflevering van dit tijdschrift enkele weken vóór Pinksteren. We zitten dus nog volop in de paastijd. Het Paasmysterie is het fundamentele en oorspronkelijke gegeven van ons geloof, en het centrale punt in elke liturgische feestviering. Het christelijke paasfeest werd reeds in de eerste eeuw in de jonge kerk gevierd. Uit het paasgebeuren en de viering ervan is, zowel theologisch als historisch, heel het liturgisch jaar gegroeid.

Feestelijke hoogtepunten moeten een bepaalde tijd aanhouden en uitgejubeld worden. De viering van het paasfeest heeft niet genoeg aan de drie dagen van het Trium Sacrum, en ook niet aan de volgende zeven dagen of een oktaaf, maar wil zeven maal zeven dagen, dus zeven weken lang herdacht worden, Pentecoste. En dan, op de vijftigste dag na Pasen, is het Pinksterfeest het bekronende slot van de paastijd, en viëren we de komst van de heilige Geest, de vertrooster.

Dat er ook in Nederland oude gregoriaanse handschriften bewaard zijn gebleven, en dan niet alleen in Utrecht, maar bijvoorbeeld ook in de IJsselstreek, wordt ons in twee artikelen uiteengezet. We kunnen kennis nemen van hoe het in vroeger tijd toeging in de stad en zijn kerken.

In de eerste aflevering van deze jaargang werd aandacht besteed aan de rol van het water en het licht in de viering van de paasvigilie.

In deze aflevering wordt in twee artikelen aandacht besteed aan het Pinksterfeest en het vuur en de Geest.

In het lezingenofficie van Pinksteren zingt de hymne *Lux iucunda* van het Licht dat het Vuur naar Christus' leerlingen gezonden heeft.

Zeker met de vijfde strofe van deze hymne zal elke rechtgeaarde zanger van harte kunnen meezingen:

Gij, Gever en Gave tegelijk,
alle goeds voor onze harten,
schenk ons een hart, tot lof geneigd,
geef klank aan onze stem
tot uw heerlijkheid.

Vuur verteert, geeft warmte; vuur speelt en geeft licht; vuur leeft... de vonken spatten er van af. Zulke gedachten kunnen bij je opkomen wanneer je onder een heldere hemel bij een vuurtje zit of 's winters bij de open haard. Vuur vernietigt en schept leed en verdriet; vuur doet pijn, doodt; vuur verhardt... de vonken spatten er van af. Zulke gedachten kunnen bij je opkomen wanneer je 's avonds naar het journaal kijkt, het nieuws via de radio hoort of de krant van de dag doorbladert.

Vuur schept een band tussen mensen en... vuur drijft mensen uiteen. Wij mensen staan daar tussen in en hebben het als het ware in onze macht het ene vuur te doven en het andere aan te wakkeren of juist andersom.

Ook in de Bijbel worden aan vuur verschillende betekenissen gehecht of eigenschappen toegedicht: warmte en licht, reinigend, zuiverend; maar ook de mogelijkheid om te vernielen en kracht om te louteren.

Vuur: levensnoodzakelijk

Voor mensen in de tijd van het ontstaan van de Bijbelse boeken—méér nog dan voor ons—was vuur levensnoodzakelijk. Zonder vuur kon het eten niet klaargemaakt worden en waar haal je iedere keer weer het vuur vandaan. Vuur heb je nodig om offers te brengen aan God en om de tempeldienst te kunnen verrichten.

Dat vuur maken een inspannende bezigheid was mogen we afleiden uit wat we in het begin van het vijfendertigste hoofdstuk van Exodus lezen waar gesproken wordt over de verplichting om de sabbat te onderhouden en waar dan staat: "Op de sabbat moogt gij in geen van uw verblijven vuur ontsteken". Men zorgde er daarom voor altijd gloeiende kolen bij de hand te hebben.

Wanneer Abraham gehoor geeft aan de opdracht van God om zijn zoon Isaak te offeren (Genesis 22, 1-14) en op weg gaat om het offer te voltrekken, dan lezen we: "Daarop gaf Abraham zijn zoon Isaak het hout voor het brandoffer te dragen; zelf droeg hij het vuur en het offermes". Vuur was onmisbaar, vooral om spijsen toe te bereiden: "De eerste levensbehoeften van de mens zijn water, vuur, ijzer, zout en tarwebloem, melk en honing, het bloed van de druif, olijfolie en kleding" (Sir. 39,26); en een paar verzen verder (Sir. 39,29) staat weer die andere kant van vuur: "Vuur, hagel, honger en dood: dit alles is gemaakt om te straffen".

Zoals gezegd: bij bepaalde offers en in de tempeldienst was vuur noodzakelijk; daarom moest in de tempel, op het brandofferaltaar altijd vuur onderhouden worden. "Het vuur op het altaar moet brandend worden gehouden; het mag niet uitgaan. Iedere morgen moet de priester hout op het vuur doen, waarop hij het brandoffer legt en het vet van de slachtoffers in rook doet opgaan. Het vuur op het altaar moet zonder onderbreking blijven branden; het mag nooit uitgaan." (Lev. 6,5-6). En wan-

neer Israël wordt weggevoerd in ballingschap wordt het vuur verborgen, voor als het volk weer terugkeert: "Toen onze voorvaderen naar Perzië werden weggevoerd, namen enige vrome priesters heimelijk wat vuur van het brandofferaltaar en verborgen het in de holle ruimte van een uitgedroogde put, waarvan ze de ligging voor iedereen verborgen hielden" (2 Makk. 1,19).

Vuur: teken van Gods aanwezigheid

Zoals voor ons vuur verschillende symbolische betekenissen heeft, zo gebeurt dat ook in de Bijbel. Vuur als teken van Gods aanwezigheid, in kracht en majesteit maar ook als beeld van zijn toorn en als werktuig van zijn straf.

Deut. 5,24: "Gij hebt gezegd: 'de Heer onze God heeft ons zijn grote heerlijkheid laten aanschouwen en wij hebben Hem uit het vuur horen spreken'." Hebr. 12,28-29: "Ons is een koninkrijk gegeven dat niet wankelt. Laten wij daarom God danken en Hem aanbidden zoals Hij het verlangt: met eerbied en ontzag. Want onze God is een verterend vuur." God spreekt ook uit het vuur en in de vorm van vuur verschijnt Hij en laat Hij zich kennen aan Mozes in het vuur dat opvlamde uit een doornstruik. "Mozes keek toe en zag dat de doornstruik in lichtervlaam stond en toch niet verbrandde. Hij dacht: 'Ik ga er op af om dat vreemde verschijnsel te onderzoeken. Hoe komt het dat die doornstruik niet verbrandt?' De Heer zag hem naderbij komen om te kijken. En vanuit de doornstruik riep God hem toe: 'Mozes, Mozes'. 'Hier ben ik,' antwoordde hij. Toen sprak de Heer: 'Kom niet dichterbij en doe uw sandalen uit, want de plaats waar ge staat is heilige grond'." (Ex. 3,2-5). Op de Sinaï daalt de Heer neer in vuur (Ex. 19,18) en in een zuil van vuur gaat de Heer zijn volk 's nachts vooruit op hun tocht door de woestijn (Ex. 13,21; 14,24). En terwijl God zich in vuurverschijnselen vertoont roept hij Jesaja en Ezechiël om zijn profeten te zijn (Jes. 6,6-7; Ez. 1,4.13.27-28).

L'Ascension et la Pentecôte.

Ook Gods toorn wordt verbeeld in vuur. "Hoe lang nog, Heer? Toornt Gij dan eeuwig, woedt als vuur uw ongena voort?" (Ps. 79,5). "Als een bosbrand, verterend het woud, als het vuur dat blakert de bergen, zó Gij: jaag hen voort in uw storm, gesel hen uiteen met uw vlagen..." (Ps. 83,15-16). "Tot hoelang, Heer? Verbergt Gij u durend? Blijft uw ongena worden als vuur?" (Ps. 89,47). "Heer, uw dreigende hand zien wij niet. Maar uw ijver voor uw volk zullen zij tot hun schande wel moeten zien: het vuur dat uw vijanden treft, zal hen verslinden." (Jes. 26,11).

Vuur: zuivering en reiniging

Vuur zuivert en reinigt ook en wordt daarmee het middel om het onreine van het reine te scheiden en het onreine zo nodig te vernietigen. Vuur wordt dan ook in de Bijbel voorgesteld als het werktuig van de straf van God en van zijn oordeel. "Hij nadert God, breekt het zwijgen; verterend vuur gaat voor Hem uit..." (Ps. 50,3). "Geef uw oog u aanstoot, ruk het uit; het is beter voor u met één oog het Rijk Gods binnen te gaan dan in het bezit van twee ogen in de hel te worden geworpen, waar hun worm niet sterft en het vuur niet gedoofd wordt. Iedereen zal met vuur gezouten worden." (Mar. 9,46-49). Jezus spreekt in dit verband van 'onuitblusbaar vuur'. Bij het laatste oordeel, zo staat er bij Matteüs, zal "de Koning tot hen die aan zijn linkerhand zitten, zeggen: 'Gaaf weg van Mij, vervloekten, in het eeuwig vuur dat bereid is voor de duivel en zijn trawanten'" (Mat. 25,41).

De alles doordringende kracht van vuur kan ook reinigen. In die zin zal het doopsel van Jezus werken als een vuur. Wanneer Johannes de Doper vele Farizeeën en Sadduceeën naar zich toe ziet komen om gedoopt te worden spreekt hij tot hen: 'Adderen-gebroed, wie heeft u voorgespiegeld, dat ge de dreigende toorn kunt ontvluchten?... Ik doop u met water, opdat ge u bekeren moogt; Hij die na mij komt, is sterker dan ik, en ik ben niet waardig Hem van zijn sandalen te ontdoen. Hij zal u dopen met de heilige Geest en met vuur. De wan heeft Hij in zijn hand en Hij zal zijn dorsvloer grondig zuiveren; zijn tarwe zal Hij in de schuur verzamelen, maar het kaf verbranden in onblusbaar vuur'" (Mat. 3,7-12). Het is deze tekst—met dat "Hij zal u dopen met de heilige Geest en met vuur"—die er mede toe heeft geleid dat Gods Geest en vuur met elkaar worden verbonden (vgl. Luc. 3,16). Niet alleen in de Bijbel, maar méér nog in de Liturgie horen 'Geest' en 'vuur' bij elkaar; dat wil zeggen in de liturgische teksten die spreken over Gods Geest.

Teken van Gods Geest

In het begin van het tweede hoofdstuk van de Handelingen van de Apostelen beschrijft Lucas het Pinkstergebeuren: "Toen de dag van Pinksteren aanbrak, waren allen bijeen op dezelfde plaats. Plotseling kwam uit de hemel een gedruis alsof er een hevige wind opstak en heel het huis waar zij gezeten waren, was er vol van. Er verscheen hun iets dat op vuur geleeke en dat zich, in tongen verdeeld, op ieder van hen neerzette". En Lucas vertelt verder hoe de apostelen geïnspireerd door Gods Geest getuigen van Gods grote daden. Zij staan als het ware in vuur en vlam—zo vol zijn van de heilige Geest—om de boodschap over Jezus Christus die God uit de

doden heeft doen opstaan, overal uit te bazuinen en te verkondigen.

Ook al komt het woord 'vuur' er niet in voor, toch verklankt de gregoriaanse Introïtus van Pinksteren niet alleen die 'aanblazing' door de Geest, maar evenzeer dat vurige dat de Geest in de apostelen bewerkt. *Spiritus Domini replevit orbem terrarum; et hoc quod continet omnia scientiam habet vocis.* Deze tekst is afkomstig uit het boek Wijsheid (1,7): "De Geest van de Heer vervult het aardrijk en Hij die alles omvat houdt, Hij weet wat er gesproken wordt". Met een muzikaal hoogtepunt in het *replevit orbem terrarum* is de toon gezet, niet alleen van deze introïtus, maar eigenlijk van de gehele Pinksterviering.

Nog sterker zelfs dan in de Introïtus klinkt dat vervuld worden van Gods Geest in het vers van het Alleluia dat na de tweede lezing wordt gezongen. Het is de bekende tekst "Kom Heilige Geest, vervul de harten van uw gelovigen en ontsteek in hen het vuur van uw liefde". Hier is dus letterlijk sprake van 'vuur' als teken van Gods Geest, en wel in combinatie met zijn liefde. Liefde en vuur, vuur en liefde: ze horen onaf-

scheidelijk bij elkaar, zoals ook Gods Geest en liefde niet van elkaar te scheiden zijn.

L 125
E 255

S

Sap. 1, 7 ; Ps. 67

PI-RI- TUS DÓ-mi- ni • replé- vit or-
bem ter- rá-rum, al- le- lú- ia : et
hoc quòd cón- ti- net ómni- a, sci- énti- am habet
vo- cis, alle- lú- ia, ál-le-lú- ia, alle- lú- ia.

Hoe prachtig wordt dat verklankt en uitgebeeld in het vers bij genoemd Alleluia in het melisme op 'amoris', in welk melisme tot twee keer op een op elkaar gelijkende melodie de liefde van Gods Geest wordt bezongen.

Hoe ingehouden klinkt daarentegen het *Confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis...* in het Offertorium van de viering op Pinksteren. Het is uitdrukking van het 'bevestigen' waar om gebeden wordt. In de Communio-antifoon wordt de heftigheid

van het begin, van de Introïtus, weer opgenomen. Nu met name van het waaien van Gods Geest: "Plotseling kwam uit de hemel een gedruis alsof er een hevige wind opstak daar waar zij gezeten waren; en zij werden vervuld van de Heilige Geest en spraken van Gods grote daden". Door de zeer beperkt gehouden ornamentatie, heeft de tekst een kracht die niet onopgemerkt blijft en waaraan niet te ontkomen valt: ook wij worden vervuld van de Heilige Geest. Zeker ook het begin—met twee keer een 'kwint-sprong'—creëert een openheid waardoor Gods Geest in ons kan binnenkomen en ons kan maken tot Gods getuigen.

Overigens is de psalm die bij deze Communio wordt aangegeven dezelfde als die genoemd wordt bij de Introïtus: Psalm 68.

Vuur van liefde

In vieringen waarin uit de Bijbel gelezen wordt over Gods Geest en de gebeden en gezangen daarbij aansluiten, worden de gezangen van het Hoogfeest van Pinksteren—èn van de vigiliedienst—aangegeven. We bedoelen de vieringen welke in het Missaal staan opgenomen als 'Misformulier bij het vormsel' en de 'Votiefmis ter ere van de heilige Geest'. In beide 'formulieren' zien we een aantal dezelfde gezangen opgenomen. Opvallend daarbij is dat zowel in de vormselviering als in de votiefmis van de heilige Geest als introïtus voor de Paastijd respectievelijk voor buiten de Veertigdagentijd staat aangegeven *Caritas Dei diffusa est*. "De liefde van God is uitgestort in ons hart door zijn Geest die in ons woont." Overigens wordt deze introïtus ook gezongen op de zondag na Pinksteren, op het feest van de heilige Drieëenheid, in jaar C, wanneer de tweede lezing genomen is uit Paulus' brief aan de Romeinen, welke lezing eindigt met "want Gods liefde is in ons hart uitgestort door de heilige Geest, die ons werd geschonken".

Gods Geest, vuur, liefde... ze horen bij elkaar. Dat wordt nog eens versterkt door de liturgische kleur op het feest van de heilige Geest, op Pinksteren: rood. En is rood ook niet de kleur van de liefde. Het is de kleur van het hart, waar alle liefde ontspringt en de hele mens doordringt en vervult om de ander daarin nabij te zijn, zoals God ons nabij is in zijn Geest.

Voor beide genoemde vieringen staat als mogelijke Communio aangegeven: *Spiritus qui a Patre procedit: ille me clarificabit*. ("Dit zegt de Heer:) De Geest die van de Vader uitgaat, zal zelf Mij verheerlijken." Een tekst welke ontleend is aan het Evangelie van Johannes: "Wanneer de Helper komt, die Ik u van de Vader zal zenden, de Geest der waarheid die van de Vader uitgaat, zal Hij over Mij getuigenis afleggen" (Joh. 15,26); "Hij zal Mij verheerlijken, omdat Hij aan u zal verkondigen wat Hij van Mij ontvangen heeft." (Joh. 16,14); twee teksten uit de tweede afscheidsrede van Jezus. In deze rede - zoals trouwens ook in de eerste afscheidsrede (Joh. 14.) - verwoordt de evangelist hoe Jezus gesproken heeft over zijn relatie met zijn Vader, die zijn Geest zal schenken, waarin de leerlingen de onderlinge liefde kunnen bewaren.

Vuur: nieuw leven

In de liturgie van de Paasnacht wordt de Paaskaars de kerk binnengedragen. Het is het beeld van de vuurzuil die het volk Israël voorging in de nacht bij hun tocht door de woestijn, het nieuwe leven tegemoet. Het is tevens het beeld van de verrezen Heer, die God uit de doden heeft doen opstaan, opdat wij het leven mogen hebben. Vóóordat de Paaskaars wordt ontstoken, wordt eerst het vuur gewijd, nadat het geslagen is uit vuurstenen. Dit slaan van vuur uit vuurstenen wordt wel gezien als het beeld van de Heer die uit het graf in de rots als een licht opstond. Bij die zegening van het vuur bidt de priester: "God, door uw Zoon hebt Gij aan de gelovigen uw licht geschonken, gelijkend op een vuur. Zegen dit nieuwe vuur en laat ons door deze paasviering branden van zo'n groot verlangen naar de hemel dat wij met een zuiver hart mogen komen op het feest van het eeuwige licht. Door Christus onze Heer", waarop allen antwoorden: "Amen". En in de Paasjubelzang, welke volgt op de plechtige intocht met de Paaskaars, wordt o.a. gezongen: "Deze nacht heeft het duister van de zonde door de lichtende vuurzuil verdreven", waarmee wordt verwezen naar de vuurzuil tijdens die woestijntocht van Gods volk.

Het vuur wordt hiermee het beeld van leven over—of beter: door—de dood heen; van nieuw leven, waarin de verrezen Heer ons is voorgegaan. Onwillekeurig kun je hierbij denken aan het verhaal van de vogel Phoenix. Die verbrandt zichzelf, ontstoken door de zon. Uit zijn as verrijst een jonge vogel: nieuw leven, dat daarmee niet sterft maar eeuwig blijft doorgaan, van geslacht op geslacht.

Vuur: nieuw leven. Het is de Geest die nieuw leven mogelijk maakt. Zo zingt het ook psalm 104: *Emitte Spiritum tuum, et creabuntur: et renovabis faciem terrae*; "Zend uw Geest uit en zij zullen het leven ontvangen; en Gij zult het aanschijn van de aarde vernieuwen" (Ps. 104,30). Het is het vers van het Alleluia-gezing na de eerste lezing, zowel in de vigiliemis van Pinksteren als op het hoogfeest van Pinksteren zelf, zij het op verschillende melodieën. In de vigilieviering sluit deze tekst bijzonder goed aan bij de lezing uit Exodus, waarin God neerdaalt op de Sinaï, in vuur (Ex. 19,16-20). Maar ook bij de keuze-lezing uit de profeet Joël: "Daarna" (bedoeld is het einde der tijden, de dag van de Heer) "zal het gebeuren: Ik zal mijn geest uitstorten over alle mensen ... Zo zal het gaan: alwie de naam van de Heer aanroept, hij wordt gered, want op de berg Sion en in Jeruzalem daar zal redding zijn, zoals de Heer heeft gezegd" (Joël 3,1.5).

Wat betreft de melodieën van beide alleluia-gezangen mag men zeggen dat de tweede op het hoogfeest van Pinksteren zelf - veel uitbundiger is, met name in de neumen op *emitte* ("zend uit") en in het melisme op *creabuntur* ("zij zullen het leven ontvangen").

In de komst van Gods Geest—in wind en vuur—wordt de wereld nieuw.

Lied van Pinksteren

Jaap Zijlstra heeft het gebeuren met Pinksteren - de komst van Gods Geest in wind en vuur tot vernieuwing van Gods schepping en tot inspiratie van ons om te getuigen

van Gods nabijheid - verwoord in zijn 'Lied van Pinksteren', op de wijze van 'Dankt, dankt nu allen God' (overgenomen uit: Anton van Wilderode, En het Woord was bij God; Lannoo, Tielt/Bussum 1981):

Wij leven van de wind
die aanrukt uit den hoge
en heel het huis vervult
waar knieën zijn gebogen,
die doordringt in het hart,
in de verborgen hof,
en uitbreekt in een lied
en opstijgt God ten lof.

Wij delen in het vuur
Dat neerstrijkt op de hoofden,
De vonk die overspringt
op allen die geloven.
Vuurvogel van de vloed,
Duif boven de Jordaan,
Versterk in ons de gloed,
Wakker het feestvuur aan.

Wij teren op het woord,
het brood van God gegeven,
dat mededeelzaam is
en kracht geeft en nieuw leven.
Dus zegt en zingt het voort,
geef uit met gulle hand
dit manna voor elk hart,
dit voedsel voor elk land.

Het alleluia is binnen de Paastijd zeer kenmerkend. Allereerst om het blijde karakter van het gezang zelf, maar ook vanwege het feit, dat het graduale na de eerste lezing het veld moet ruimen voor dit gezang, zodat er in de Paastijd twee alleluia's klinken. In tegenstelling tot de tractus, die in zijn oerstadium de oudste papieren heeft van de propriumgezangen (zie aflevering 1996-1), is het alleluia nu juist het jongste gezang, althans in de ontwikkelde vorm, waarin het in ons Graduale Romanum (G.R.) staat. Pas vanaf ± 600 klinkt het alleluia iedere zondag in de mis.

Oorspronkelijk komt het uit Jerusalem. Het woord "alleluia" is dan ook een Hebreeuws woord en betekent: Looft de Heer.

Pinksteren sluit de Paastijd af met de volgende twee alleluia's op Pinksterzondag: *Emitte Spiritum tuum* tussen de eerste en tweede schriftlezing, en *Veni, Sancte Spiritus*, samen met de gelijknamige sequentia, tussen de tweede lezing en het evangelie. Waar echter de aandacht op gericht is in dit artikel, is de eerste alleluia *Emitte*, die zowel op Pinksterzondag klinkt, alswel, in een andere toonzetting, op zaterdagavond in de Vigiliemis. Ton Peters maakt daar melding van in het voorgaande artikel.

De tekst

Psalm 103 (104) wordt beschouwd als de liturgische Pinksterpsalm. Het is een scheppingspsalm, waarin de door God geschapen wereld aan onze verbeelding voorbijtrekt:

- het uitspansel met wolken, wind en bliksem.
- de aarde met zee, bergen en dalen,
met bronnen en beken,
met landdieren en vogels,
met gras, gewas en bomen,
- de maan en de zon, die het werken en rusten regelen van mens en dier.

De aarde is rijk, dicht de auteur verder, maar deze rijkdom komt uit Jaweh's hand. Van Hem is mens en dier afhankelijk, want: "wendt Ge uw aanschijn af, zij bezwijken, onttrekt Gij hun de adem, zij sterven". Maar, zegt vers 30: "Zendt Ge uw ademtocht, zij ontstaan, het gelaat van de aarde vernieuwt Gij".¹ Daarna wordt de Heer geroemd in zijn werken en in zijn macht.

En dan: "Voor de Heer zij mijn lied, heel mijn leven... God lof!" (= Alleluia!)

Negenentwintig verzen lopen uit op dat centrale vers 30. Driemaal klinkt die tekst in de twee Eucharistievieringen: in de Vigiliemis tweemaal, in alleluia en offertorium, en dan zoals gezegd, op Pinksterzondag in het alleluia.

AB AETerno ITUSQUE IN AE-
TERNUM SUPER TIMENTES EUM
CITUS ITIA ILLIUS IN FILIOS FILII-
ORUM HIS QUI SERVANT
TESTAMENTUM EIUS:
CITIMIORES SUNT MANDA-
TORUM EIUS AD FACIEN-
DUM EA.

ON SINCAELO PARAUITSIDI
SUAM ET REGNUM EIUS
OMNIBUS DOMINABITUR.
P ENIDICITE DñO ANGELI EIUS
POTENTES VIRTUTES FACIEN-
TES VERBUM ILLIUS AD AU-
DIENDAM VOCEM SERMO-
NUM EIUS

B ENIDICITE DñO OMNES VIR-
TUTES EIUS MINISTRI EIUS
QUI FACIIS VOLUNTATE EI
P ENIDICITE DñO OMNIA OPE-
RA EIUS IN OMNI LOCO DO-
MINATIONIS EIUS
BENEDICANIMAE AD DñO

BENEDICANIMAE
ME AD DñO DñI DñS MEUS
MAGNIFICATUS ES UIHE-
MENTER.
CONFESSIO MEI ET DECOR MEI
INDUISISTI AMICTUS LUMI-
NIS SUT VESTIMENTO
EXTENDENS CAELUM SUT
TELLEM QUI TEGIS AQUAS
SUPERIORAS EIUS
QUI PONES NUBEM ASCENSU
TUUM QUI AMBULASSU

PER PENNAS VINTORUM
QUI FACIS ANGELOS TUOS SES
ET MINISTROS TUOS IGNEM
VRINTEM
QUI FUNDASTI TERRAM SU-
PER STABILITATEM SUAM
NON INCLINABITUR IN SAE-
CULUM SAECULI
BYSSUS SUT VESTIMENTU
AMICTUS EIUS SUPER MON-
TES STABUNT AQUAE

ASCENDUNT MONTES ET DES-
CENDUNT CAMPI IN LOCUM
QUI FUNDASTI EIS
TERMINUM POSUISTI QUI
NON TRANSGREDIENTUR
NEQUI CONUIRTUNTUR
OPERIRE TERRAM
QUI MITTIS FONTES IN CON-

Illustratie bij Psalm 103 (104), Utrechts Psalterium, 9e eeuw.

De Vigilie van Pinksteren.

Hier volgt een citaat:

De plechtigheid van deze dag begon eertijds, evenals die van zaterdag vóór Pasen, tegen de avond, om des nachts te eindigen. In het westen werd reeds in de eerste eeuwen bij deze gelegenheid het Doopsel toegediend; doch nu kwamen vooral zij aan de beurt, die om reden van ziekte enz. verhinderd waren om het H.Doopsel in de Paasnacht te ontvangen. Tegenwoordig is het voorgeschreven, dat in alle kerken met een doopvont het doopwater ook op de Vigilie van Pinksteren gewijd wordt.

Dit citaat uit een missaal van 1955² wordt gevolgd door de liturgie van de vigilie.

De plechtigheid ziet er als volgt uit.

- I de profetieën: een afwisseling van lecties en cantica uit de Paasnacht, plus gebeden.
- II de wijding van de doopvont met de tractus *Sicut cervus* (zie aflevering 1996-1).
- III de litanie (van alle heiligen).
- IV het H. Misoffer.

De gezangen tussen het epistel en het evangelie bestonden uit het alleluia *Confitemini* en de tractus *Laudate Dominum*, die onmiddellijk volgde op het vers van het alleluia.

Na de liturgievernieuwing is de vigilie verschaald tot een Eucharistieviering met als eerste alleluia: *Emitte*.

De Alleluia's van de tweede modus

In de vigiliemis zien we de alleluia *Emitte* in de tweede modus. In het G.R. staan 30 alleluia's in de tweede modus. Daarbij komen we drie maal de melodie tegen van *Emitte*. Deze drie zijn: op pag. 209 *Surrexit Christus*

op pag. 249 *Emitte Spiritum*

op pag. 273 *Laudate Dominum*

Verder is een zeer opvallende melodie de volgende,

zij komt notabene vijftien maal voor.

Ook zijn twee maal twee andere alleluia's aan elkaar gelijk, zodat er acht eenlingen over blijven.

Emitte Spiritum is in het Graduale Triplex (G.T.) zonder bijgeschreven neumen opgenomen, zo ook *Surrexit Christus*. Voor beide moeten we *Laudate Dominum* raadplegen. De kwadraatnotatie volgt E³ volledig.

L⁴ is onvolledig en anders. Het onvolledige vindt zijn oorzaak in beschadiging van de

desbetreffende pagina in het handschrift. Het anders zijn constateren we boven het woord *collaudate*.

Ps. 103, 30

II

A

L-le- lú- ia. V. Emítte

Spí- ri- tum tu- um, et cre- a- bún- tur : et re-no-

vá- bis fá-ci- em ter- ræ.

Tot mijn verrassing vond ik in Beneventum VI-34⁵ (B) niet alleen alleluia *Laudate*, maar ook *Surrexit Christus*. In het Graduale van Albi⁶ (A) was dat ook het geval. In B is het vers een onderdeel van een groter geheel: na de alleluia met jubilus volgt

et exultate. Alleluia.

Ps. Omnes christicolae deus in excelsis laudate et
propter celsitatem sancti nominis. V. Surrexit Christus
et iterum exultate et exultate in domino laetum relinquo
mundum et uos de ad per aeternum.

B VI-34; pag. 150: alleluia Surrexit Christus (Omnes Christicolae)

het eerste vers *Omnes Christicolæ* als een teksttrope op de alleluia-melodie. Vers 2 is *Surrexit*, getoonzet als in het G.T., vers 3 *Exivi a Patre* is getoonzet als vers 2.

In A is *Surrexit*, zoals in het G.T., het enige vers bij dit alleluia.

De melodische verschillen tussen B en de kwadraatnotatie (G.T. 209-210) zijn de volgende:

- qui creavit: drie maal *mi* in B, drie maal *fa* in G.T.
- omnia: een *mi* in B, een *re* in G.T.
- bij *misertus est humano* zien we een verschillende tekstplaatsing, die als gevolg heeft dat in B de *fa* boven *humano* vervalt.

De enige overeenkomst in deze verschillen met A is de drie maal *mi* boven *qui creavit*. Omdat we in het alleluia *Laudate* (G.T.273) boven omnes in beide handschriften ook een *mi* in plaats van een *fa* vinden, is dat een goede reden om in het alleluia *Emitte* boven et creabuntur de beide *fa*'s in *mi*'s te veranderen.

De alleluia's in de vierde modus

Op Pinksterzondag komen we het alleluia *Emitte* tegen in de vierde modus. In het G.T. staan achttien alleluia's in de vierde modus. Daarbij komen we acht keer de melodie tegen van *Emitte*.

Van de overige tien alleluia's zijn er vier die twee aan twee gelijkenissen vertonen. De overige zes zijn ieder volkomen verschillend.

Van de acht *Emitte*-melodieën staan de authentieke in de inhoud aangeduid met *. Alleen deze zijn opgenomen in de kritische editie van Solesmes, en ook alleen deze vinden we in B. Deze vier zijn *Emitte*, *Excita*, *Ascendit* en *Laudate*. Van de overige vier hebben er twee geen neumen in het G.T..

Op grond van overeenkomsten tussen B en A, plus door vergelijking van de vier authentieke alleluia's onderling in de handschriften, kom ik tot volgende melodische reconstructies in alleluia *Emitte*:

Boven creabuntur worden de eerste twee noten na de pausa minima gewijzigd in *mi-sol*. Boven et renovabis worden de vier maal *fa* : vier maal *mi*. Ook de tractuli in C⁷ wijzen daarop.

Door deze reconstructies is de *mi* een beduidend belangrijker noot geworden.

Tekst en melodie

Wat me binnen de rubriek Koorpraktijk uiteindelijk interesseert is het volgende:

In hoeverre komt de liturgische betekenis van de tekst tot zijn recht in een gezang zoals dit, waarin de melodie niet op de eerste plaats voortkomt uit de tekst, maar uit een traditie. We vergelijken hiervoor de vier authentieke alleluia's.

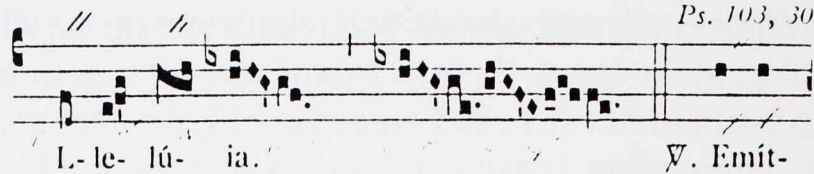
De grote zinsindeling, uitgaande van drie duidelijke melodische bogen, is zeer verschillend.

Bij *Emitte* passen tekst en melodie uitstekend op elkaar. In *Ascendit* worden *et Dominus* en *in voce tubæ* onlogisch gescheiden. *Laudate* heeft er een geleding bij achter *virtutes*. Wanneer we deze plaats vergelijken met *faciem* in *Emitte*, is bij de eerste een zelfde melodisch gegeven als het ware verzelfstandigd, als een soort echo van het voorafgaande.

L169
C 117

IV
MRBCKS

A

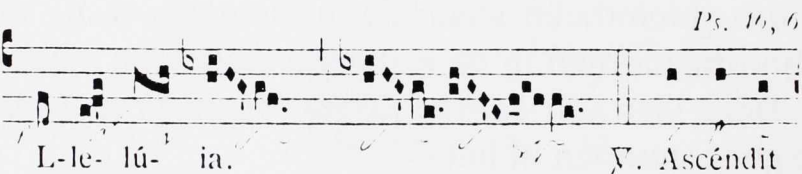

Zend Uw Geest en zij zullen geschapen worden, en Gij zult het aanschijn der aarde vernieuwen.

L169
C 116

IV
MRBCKS

A

God stijgt op onder gejubel, en de Heer onder bazuingeschal.

In *Excita* heeft de aanspreking *Domine* een apart melodisch fragment toegewezen gekregen. Er is ook te veel tekst voor de eerste boog. *Et veni* daarentegen heeft maar drie lettergrepen, waardoor syneresis (samenvoeging van het notenmateriaal) werd toegepast.

Op deze manier vergelijkingen maken geeft inzicht in een compositietechniek binnen

IV
MRBCKS

L 166
C 28

A I-le-lú-ia. V. Exci-
ta, Dó-mi-ne, pot-énti-am tu-ã-m, et
ve-ni, út salvos fá-
ci-as nos.

Verwek, Heer, uw macht en kom om ons te redden

L 168
C 48

IV
MRBCKS

Ps. 148, 2

A I-le-lú-ia. V. Laudá-te De-
um omnes ánge-li e-ius : laudá-te e-
um omnes virtú-tes e-
ius.

Looft God al zijn engelen, looft Hem al zijn heerscharen

het gregoriaans, die niet louter vanuit de tekst werkt, maar traditie en tekst op een zorgvuldige manier bij elkaar brengt.

Eén voorbeeld nog van veel subtieler aard:

Opvallend doordacht is het verschil in de intonaties, twee aan twee:

De woorden *Excita* en *Emitte* eindigen met een klein melisme op de laatste letter-

greep. Dit in tegenstelling tot de intonaties van de andere twee verzen, die een minder expressieve vorm van dit melisme vertonen op de eerste lettergreep van *Deus*, respectievelijk *Deum*, waardoor de melodie heel soepel doorloopt naar de tweede lettergreep.

Zo kan men woord voor woord te werk gaan, om inzicht te krijgen in gregoriaanse compositiestructuren.

Naar mijn mening springen *Excita* en *Emitte* er positief uit, wat betreft de gestelde vraag naar de verhouding van tekst en muziek.

Deze beide hebben het meest kernachtige woord centraal op het lange melisme —*veni* in de Advent, en *creabuntur* op Pinksteren. De zinsindeling past perfect.

Moge de bede om de Geest met Pinksteren in vele kerken klinken. ■

NOTEN:

1. GERHARDT, DR. I.G.M. en ZEIJDE, DR. M.H. VAN DER: *De Psalmen*. (K.B.S. en N.B.G. 1972)
2. *Volksmisboek en Vesperale*. (Abdij van Affligem 1955)
3. Einsiedeln: codex 121 de la bibliothèque d'Einsiedeln (Xe-XIe siècle)
4. Laon, Bibliothèque municipale, 259. (après 950)
5. Beneventum: le codex VI-34 de la bibliothèque capitulaire de Bénévent (XIe-XIIe siècle)
6. Paris, B.N. lat. 776 (XIe siècle)
7. Saint Gall, Stiftsbibl. 359 (Cantatorium, IXe siècle)

LITERATUUR:

VALKESTIJN, DR. J.: *Het Gregoriaans*, deel II van *De lof Gods geef ik stem*. (Gooi & Sticht, Baarn 1995)
Graduale Triplex (Solesmes 1979)

ADVERTENTIE

Ter overname aangeboden:

Graduale Triplex, niet gebruikt f 45,-

Semiologie van het gregoriaans, nederlandse tekst f 20,-

Handboek voor kerklatijn, 1985, met antwoordenboekje f 20,-

De boeken zij in zeer goede staat.

Inlichtingen: tel. 070 - 325 93 86

In het stadsbeeld van Zutphen nemen de kerkelijke gebouwen een overheersende plaats in. De beide grote stadskerken, gewijd aan St. Walburgis en St. Jan de Doper zijn nog steeds de hoogste gebouwen van de stad. Zij beheersen hun omgeving niet alleen door hun hoogte maar ook door hun oppervlak. In alle beschrijvingen van Zutphen wordt ruim aandacht geschonken aan de kerkelijke gebouwen. Deze blijft echter beperkt tot de geschiedenis of het uiterlijk. Geen aandacht wordt gegeven aan wat er in die gebouwen gebeurde. Zelfs bij zeventiende eeuwse en achttiende eeuwse kerkhistorici is de belangstelling voor het feitelijk gebruik van de kerken beperkt.

Toch is kennis van het gebruik dat van kerken werd gemaakt minstens zo belangrijk voor het begrip van deze gebouwen als kennis van hun bouwgeschiedenis of hun kunsthistorische betekenis. Evenals moderne bedrijfsgebouwen waren ook kerken in de loop van de eeuwen onderworpen aan verbouwingen, noodzakelijk geworden, niet alleen omdat de smaak veranderde, maar vooral ook omdat het gebruik veranderde.

In en bij Zutphen waren vóór de reformatie een kapittelkerk, een parochiekerk, een zevental kloosters en conventen, en twee gasthuizen met een eigen kapel. Daarnaast

G.E. Hartman is bestuurslid van de Stichting Librije te Zutphen en heeft zich verdiept in de liturgische handschriften uit het Gemeentearchief en de Librije Zutphen.

zullen er in enkele huizen van de adel of van rijke burgers nog wel particuliere kapellen zijn geweest, maar daarover is weinig bekend.

Van de gebouwen zijn de Walburgkerk, de Nieuwstadskerk, de Broederenkerk en de kapel van het Agnietenconvent nog over. Alle andere gebouwen zijn ofwel geheel verdwenen, zoals het Heer Hendrikshuis, het klooster Isendoorn of het Franciscaner-klooster op Galilea (de oude begraafplaats aan de Warnsveldse weg) ofwel zo ingrijpend verbouwd dat ze niet meer als klooster te herkennen zijn, zoals het Rondeel (nu Oude Wand 39).

De gebouwen die nog als kerken herkenbaar zijn, zien er nu heel anders uit dan in de middeleeuwen, zowel van binnen als van buiten. Dit geldt niet alleen voor de gebouwen die niet meer als kerk in gebruik zijn, maar ook voor de gebouwen die dat nog wel zijn.

Ook het gebruik dat van de kerken werd gemaakt is in de loop van de eeuwen zeer sterk veranderd. De komst van de Reformatie—in Zutphen pas definitief in 1591—betekende een ingrijpende wijziging. De rijke middeleeuwse katholieke eredienst verdween uit het openbare leven. Toen de katholieken in de negentiende eeuw hun godsdienst weer in het openbaar mochten uitoefenen, was ook bij hen de eredienst veranderd. Het tweede Vaticaans Concilie betekende opnieuw een grote verandering - en vooral een vereenvoudiging van de katholieke eredienst. Dit alles heeft tot gevolg dat we ons nu nauwelijks meer een voorstelling kunnen maken van wat er vroeger allemaal in middeleeuwse kerken gebeurde.

Er is wel iets bekend over de eredienst in de middeleeuwen. Ondanks de reformatie, die tot gevolg had dat veel katholieke geestelijke instellingen verdwenen, zijn ook in Nederland liturgische handschriften en andere documenten bewaard gebleven en in archieven, musea of particuliere collecties terecht gekomen. De gregoriaanse kerkmuziek is altijd in de belangstelling gebleven en ook de wereldlijke middeleeuwse muziek is de laatste decennia onderwerp van studie en brede belangstelling geworden. De overige aspecten zijn relatief weinig belicht.

Ook van de middeleeuwse religieuze instellingen in Zutphen is een aantal documenten en handschriften bewaard gebleven die enig licht werpen op de liturgische gebruiken in de middeleeuwen. De meeste handschriften en documenten hebben betrekking op de Walburgkerk.

In het navolgende zal daarom eerst ingegaan worden op de huishouding van de Walburgkerk in de middeleeuwen en vervolgens op de liturgische gebruiken in de kerk.

De huishouding van de Walburgkerk in de middeleeuwen

De Walburgkerk was een collegiale of kapittelkerk, d.w.z. dat er aan de kerk een

kapittel was verbonden, een college van geestelijken. Het kapittel van St. Walburg is een relatief oude stichting, want het wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde van 1059. Wie het heeft opgericht, is onduidelijk; als de graaf van Zutphen het niet zelf heeft opgericht, dan heeft hij het kapittel al wel zeer snel onder zijn invloed kunnen brengen. Dit blijkt uit het feit dat hij het recht van benoeming had van de kanunniken. Een uitzonderlijk gegeven, want bijna alle kapittels van boven de grote rivieren zijn gesticht door de bisschop van Utrecht.

Het kapittel bestond uit 12 kanunniken. Deze hadden elk recht op een aandeel in de inkomsten uit het vermogen van het kapittel. Anders dan monniken die de gelofte van armoede hadden gedaan, waren kanunniken sinds het concilie van Aken (816) gerechtigd om bezit te hebben. Een aandeel in de inkomsten van het kapittel heette een prebende. Het vermogen van het kapittel bestond hoofdzakelijk uit landerijen en boerderijen, huizen binnen en buiten de stad, inkomsten kwamen verder uit schenkingen, legaten en giften van gelovigen. Het verdelen van de inkomsten gebeurde op bepaalde dagen in het jaar. Meestal waren dat vaste feestdagen in het jaar zoals de feestdag van St. Maarten (11 november), St. Pieter (22 februari), St. Walburg (25 februari of 1 mei). Een deel werd ook verdeeld als presentiegelden, d.w.z. aan de hand van de aanwezigheid bij de religieuze verplichtingen.

Van de twaalf kanunniken moesten er zes tot priester gewijd zijn, waardoor ze gerechtigd waren tot het opdragen van de mis en het bedienen van de sacramenten. Drie moesten diaken zijn en drie mochten subdiaken zijn, d.w.z. dat ze wel geestelijken waren maar niet alle wijdingen hadden ontvangen, nodig voor het priesterschap.

De deken (decanus) was de voorzitter van het kapittel. Hij had het toezicht op het geestelijk leven en was verantwoordelijk voor de uitoefening van de religieuze verplichtingen door de geestelijken aan de kerk verbonden. Verder waren er de thesaurarius, de penningmeester, en de scholasticus, ofwel schoolmeester. Deze was verantwoordelijk voor de kapittelschool, waarvan de leerlingen met hun koorzang de eredienst opluisterden. Dan was er de camerarius, die verantwoordelijk was voor de periodieke uitkeringen aan de kanunniken en de uitdeling van de presentiegelden aan de geestelijken die de koorgeboden bijwoonden.

Verder waren er 17 vicarissen, d.w.z. priesters voor het lezen van missen op (zij)altaren, die gelezen moesten worden omdat er een vicarie (stichting) voor was opgericht, of omdat voor een bepaald aantal missen was betaald. Er waren drie chorisocii (koorgenoten), verder waren er scholaren, (koorknapen, meestal leerlingen aan de kapittelschool) en choraulen (voorzangers).

De Walburg was behalve de kerk van het kapittel ook de parochiekerk voor de oude binnenstad en de Spitaalstad, d.w.z. dat de geestelijkheid van de kerk belast was met de zielzorg en de bediening van de sacramenten in dit gebied. De deken van het kapittel was tevens pastoor. Hij liet de zielzorg grotendeels aan andere leden van het

De Librije, 16e eeuwse bibliotheek.

kapittel of vicarissen over. Het altaar van het H.Kruis in de viering van de kerk (d.w.z. het midden) was het parochiealtaar, waar de mensen de mis konden horen. Er is reden voor de vraag of de parochiekerk gewijd was aan O.L. Vrouw, net zoals in Deventer, omdat in oude stukken over de parochie O.L. Vrouw soms genoemd wordt. Anders dan in Deventer was er geen aparte kerk voor de parochie, de Walburg was zowel kerk van het kapittel als kerk van de parochie. De Nieuwstad had haar eigen parochiekerk, gewijd aan St. Nicolaas. (tegenwoordig aan St. Jan de Doper)

Verder waren er broederschappen in de kerk gevestigd, zoals die van St. Walburgis, St. Joost en Ewald, de St. Anthonie Groote en Kleine Broederschap, de St. Annabroederschap, met als belangrijkste functie het bidden voor het zieleheil van de overleden leden. Het gilde van Joost en Ewald was mogelijk een begrafenisgilde, de Anthoniebroederschappen bedreven liefdadigheid. Ze hadden elk op de dag van hun patroonheilige hun plechtige H. Mis. en daarna hun jaarlijkse maaltijd. De leden namen groepsgewijs deel aan grotere processies. De leden konden zowel geestelijken als leken zijn.

De kerk had ook wereldlijke functionarissen. De belangrijkste hiervan voor de kerk zelf waren de kerkmeesters, twee in getal. Ze werden door de stedelijke raad benoemd, en waren onder meer belast met het beheer van de wereldlijke goederen van de parochie. De hoofdmoot van hun werk werd gevormd door het beheer van het gebouw, met uitzondering van het koor van het kapittel. Dat moest het kapittel zelf doen. Na de reformatie bleef de functie van kerkmeesters bestaan, en ontwikkelde zich later tot kerkvoogdij.

Een andere belangrijke functionaris was de proost. Oorspronkelijk was deze belast met het beheer van de wereldlijke goederen van het kapittel. De proost werd in Zutphen benoemd door de Graaf van Zutphen, die dit recht gebruikte om zijn adellijke gevolg gunstig te stemmen. Evenals elders is de rol van de proost al in de dertiende eeuw uitgespeeld. Hij heeft geen invloed meer op de gang van zaken in de kerk en zijn enige relatie met de kerk bestaat eruit dat hij verplicht is tot een aantal leveringen aan de kerk, t.b.v. kapittel en eredienst. De kerk werd schoongehouden door vrijwilligsters, de Walburgis-maagden.

De middeleeuwse liturgie

Tot aan het midden van de negentiende eeuw werd de kerk voor veel meer gebruikt dan nu. Behalve voor religieuze doeleinden werd de kerk ook gebruikt als ontmoetingsplaats en wandelpromenade. In de middeleeuwen werden ook contracten in de kerk afgesloten. De kerk kon ook dienen als bewaarplaats voor stedelijke en kerkelijke documenten. Het religieuze gebruik stond echter primair: men ging er naar de mis, woonde er de getijden bij, werd er gedoopt, trouwde er en werd er begraven.

De middeleeuwse katholieke liturgie was zeer veel uitgebreider dan de huidige katholieke, of protestantse liturgie. Het kapittel had als voornaamste dagelijkse

plicht het zingen van de getijden, zoals dat ook in de kloosters en conventen gebeurde, en het vieren van een hoogmis.

De getijden zijn gebedsdiensten. Ze bestaan in hoofdzaak uit het zingen van psalmen of gezangen, soms voorafgegaan en/of gevolgd door antiphonen, en hymnen, en lezingen van teksten uit de Bijbel en de werken van de Kerkvaders, gevolgd door gezongen responsoria.

De getijden bestaan uit: gebeden voor de nacht en zeven getijden voor overdag. Het nachtgebed, of metten, was oorspronkelijk verdeeld in drie stukken of nocturnen. Later werden met name in kapittelkerken de nocturnen achter elkaar gebeden en werden de metten in hun geheel verschoven naar de zeer vroege morgen. Vandaar de naam (matutinum = morgen).

Vervolgens waren zeven getijden of urengebeden voorgeschreven voor overdag: de lauden (rond zes uur), de priem (rond half acht), de terts (rond half negen), de sext (tegen twaalf uur), de noon (tegen drie uur), de vespers (tegen half vijf) en de complete (tegen zes uur).

De getijden werden in kapittelkerken vaak gecombineerd. De metten werden onmiddellijk gevolgd door de lauden. De priem en de terts werden ook gecombineerd. Tussen de terts en de sext werd de hoogmis gezongen. Op bepaalde feestdagen werd de hoogmis voorafgegaan en/of gevolgd door een processie, in de kerk, rondom de kerk of door de stad.

Het kapittel vierde zijn liturgische plechtigheden op het hoogkoor rondom het hoogaltaar. Daar hadden de heren van het kapittel hun koorgestoelte. Daarnaast werden vele andere missen gelezen of gezongen op de zijaltaren of soms ook op het hoogaltaar. Soms werden ook getijden gezongen op zijaltaren, in aparte kapellen. In de latere middeleeuwen kwam het gebruik op om het lof te zingen in de namiddag (een zang- en gebeds-dienst, meestal ter ere van O.L. Vrouwe, soms ook ter ere van het H.Kruis).

Een belangrijk onderdeel was het lezen van missen voor het zieleheil van de doden, immers daardoor kon wellicht hun verblijf in het Vagevuur bekort worden. Dit gebeurde door het kapittel, voor de eigen overleden leden, of door een van de vicarissen, al dan niet op verzoek van de broederschappen. Op de jaardag van overledenen kon ook een commendatio worden gehouden. In de Walburgkerk werd dan op de zerk van de overleden een aantal kaarsen geplaatst en werd daar een aantal psalmen gezongen en gebeden gezegd. Vanzelfsprekend was de kerk elke dag open van de metten tot en met de complete.

De psalmen, gezangen en hymnen, alsmede de teksten uit de bijbel of uit de Kerkvaders, variëerden al naar gelang de soort plechtigheid. Ze variëerden echter ook naar

de kerkelijke feestdag die gevierd werd.

De kerkelijke feestdagen werden bepaald aan de hand van de kerkelijke kalender. Deze kalender verschilde van bisdom tot bisdom. De belangrijkste kerkelijke feestdagen waren overal dezelfde, zoals Kerstmis, Pasen, Hemelvaart en Pinksteren en een enkele tientallen feestdagen van heiligen. Andere feestdagen van heiligen werden echter alleen maar in één bisdom gevierd. De dag van de Kerkwijding en de feestdag van de patroonheilige, naar wie de kerk genoemd was, verschilden van kerk tot kerk. In een enkel geval werd de feestdag van een heilige waarvan relieken in de kerk aanwezig waren, in die kerk plechtig gevierd.

De Zutphense kerkelijke kalender

Vanwege al deze variabelen zijn liturgische handschriften meestal vrij gemakkelijk thuis te brengen. Ook de Zutphense liturgische handschriften zijn vrij eenvoudig als zodanig te herkennen. Om te beginnen maakte Zutphen in de middeleeuwen, evenals nu, deel uit van het bisdom Utrecht, en dus gold hier de kalender van dit bisdom. Specifiek Zutphens is de verering van St. Walburga of Walburgis (allebei mag!). Deze heilige abdis die ook nu nog in Zuid-Duitsland zeer vereerd wordt, heeft maar liefst vier feest- en gedenkdagen in Zutphen gekend. De belangrijkste waren 25 februari, haar sterfdag (in 779) en 1 mei, de overbrenging van haar relieken. Daarnaast waren er twee gedenkdagen, nl. 4 augustus, waarop haar aankomst uit Engeland op het vasteland van Europa herdacht werd, en 24 september waarop een andere overbrenging van haar relieken werd herdacht.

Twee andere heiligen, van wie de verering een specifiek Zutphense bijzonderheid was, waren St.Gudula (dezelfde als die uit Brussel) en St.Justus. St.Gudula werd in Zutphen vereerd, omdat zij de patroonheilige was van de kerk in Lochem. De kerk in Lochem behoorde toe aan het kapittel in Zutphen, dat er de pastoor benoemde. Haar feestdag valt op 8 oktober. Van St.Justus bezat de Walburgkerk relieken, die aanleiding gaven tot plechtige viering van zijn feestdag op 11 oktober. De Kerkwijding van de Walburgkerk werd gevierd op de zondag vóór St.Bartholomeus Apostel (24 augustus).

Zoals reeds opgemerkt zijn de meeste Zutphense liturgische handschriften afkomstig uit de St.Walburgskerk. De in liturgische opzicht belangrijkste zijn het grote antiphonarium van St.Walburg, het mortuarium (dodenboek) van vicarissen, het missaal van het Anthonius-altaar en het brevier (getijdenboek) van deken Peter van Suchtelen (gestorven 1552) dat thans in Brussel wordt bewaard. Verder zijn er kleinere antiphonaria en een responsorie-boekje. Vermoedelijk bevinden zich in het archief van het kapittel en in dat van de kerkmeesters in andere kleinere documenten nog wel wat aanwijzingen over de liturgie.

ueni illi uocari et non respondit michi inueniunt me qui
 rudes ciuitates oppræsecunt me et vulnerauerunt me tulerunt
 pallium meum custodes muior. filie iherusalem uocate di
 lecto quia amore languico. exorae p. laudate do qm. An
 Loca pulchra es amica mea et macula non est in te fauio
 distillans labia tua mel et lac sub lingua tua o dox uingue
 col tuorum super omnia aromata iahu enim hyemps ma
 gis ymber abiit et recessit flores apparuerunt uince floren
 tes odorem dederunt et uox turris audita est in terra nos
 tra. surge propterea amica mea ueni de libano ueni copua

[illegible]

Een antiphonarium is een boek waarin alle antiphonen staan met de bijbehorende muziek. Antiphonen zijn korte gezangen die worden gezongen vóór en na de psalmen gedurende de getijden. Het grote antiphonarium bevat jammer genoeg alleen de antiphonen van Pasen tot en met eind November.

Gelukkig zijn in dit zomerdeel drie van de vier feestdagen van St. Walburgis beschreven. Samen met de gegevens in het brevier van Peter van Suchtelen, het missaal van het Anthonius-altaar en de kleine antiphonaria levert dit een compleet beeld op van het officie van St. Walburgis, d.w.z. alle lezingen, gebeden en gezangen met de muziek, die op haar vier feestdagen gelezen en gezongen moesten worden. Onderdeel van deze liturgie waren de hymne van St. Walburgis *Ave flos virginum* (Gegroet o bloem der maagden) die op alle getijden gezongen werd, en de sequentie van St. Walburgis *Ad promendum laudes Dei* (Om God lof te brengen) die tijdens de mis tussen de eerste of Epistellezing en tweede of Evangelielezing werd gezongen.

Het grote antiphonarium van St. Walburg bevat ook enkele andere bijzondere aanwijzingen voor liturgische gebruiken in de kerk. Uit sommige documenten blijkt dat de crypte een belangrijke rol vervulde in de liturgie in de Paasweek. Dit lijkt te worden bevestigd door het antiphonarium. In de week na Pasen gaat het kapittel tijdens de vespers naar de bron (die zich traditioneel in de crypte bevond, en in de Walburg waarschijnlijk ook) onder het zingen van antiphonen die bij de dag horen, bezingt daar het water en het licht (dat in de Paaswake was gewijd en ontstoken) en gaat onder het zingen van enkele antiphonen weer naar het koor terug.

Vóórdat de kanunniken en chorisocci naar hun plek in het koor gingen om er de getijden te zingen hielden zij een korte statio (samenkomst) ergens in de kerk, waarvandaan zij in processie naar het koor gingen. Waar ze deze statio hielden, is niet duidelijk, in ieder geval niet in de crypte. Mogelijk ergens in de buurt van de sacristie of in het benedenkoor (viering). In het antiphonarium wordt aangegeven wanneer de statio op een bijzondere manier gehouden wordt, nl. op het feest van Maria ten Hemelopneming (15 augustus), of wanneer zij uitvalt, bv. vóór de vespers van Sacramentsdag.

Een bijzonder gebruik was een kort vraag- en antwoordspel op Hemelvaartdag. Als de processie die vóór de mis werd gehouden terugkomt in het midden van de kerk, worden enkele antiphonen en gedeelten van responsoria gezongen die tesamen een vraag- en antwoordspel vormen. De inhoud daarvan heeft betrekking op het gebeuren van Hemelvaart. De celebrerende priester speelt staande op de trappen naar het hoogkoor de rol van Christus, het koor die van de apostelen. Zij smeken Christus om te blijven, hij antwoordt met de belofte van de komst van de H. Geest. Het geheel vond plaats precies onder de schildering van Hemelvaart in het oostelijk gewelfvak van de viering.

De crypte werd zoals aangegeven gebruikt voor bijzondere plechtigheden (lijdens-

tijd, zoals in Deventer?). Op een aantal vaste dagen per jaar werd er de mis gelezen door speciaal aangewezen priesters: de krofteners (kroft = crypte). Dit waren volgens een document uit 1483 de vier hoogfeesten in het jaar, de grote feesten van O.L.Vrouwe, en enkele andere feestdagen, in totaal ongeveer twintig keer per jaar. De aangewezen priesters kregen daarvoor een vergoeding, die betaald werd door de moeder-overste van het klooster het Rondeel.

Een aantal keren per week werd in de namiddag door kanunniken, chorisocii en vicarissen het lof gezongen. Dit gebeurde volgens een document uit 1450 o.m. in het benedenkoor (*medio ecclesiae*, midden van de kerk) op alle Mariafeestdagen, op alle zaterdagen en op alle dagen in de vasten, behalve in de lijdensweek, om vijf uur in de namiddag. Dan volgt een beschrijving van de plechtigheid, waaruit blijkt dat ervoor geluid wordt en dat er op het orgel gespeeld wordt (voorzover mij bekend de oudste vermelding van het orgel in de kerk). Uiteraard krijgen de deelnemers een presentiegeld, dat betaald wordt uit de opbrengst van de verkoop van een lijfrente aan een zekere Andries Iseren.

Het benedenkoor vervulde een belangrijke rol in de eredienst. Het was de plaats van het altaar van het H. Kruis, dat diende als parochiealtaar. Het was ook de vaste plaats voor de jongens van de kapittelschool die het koor vormden, dat bij de getijden en de mis moesten helpen zingen. In de westelijke helft van de viering hing de grafkroon boven de tombe van de Graven van Zutphen. Hier werden ook commendatio's (een korte plechtigheid bestaande uit het zingen van enkele psalmen en het zeggen van enkele gebeden) gehouden door de vicarissen en leden van de broederschap van St. Walburgis ter nagedachtenis aan de overleden collega's en overleden begunstigers.

Ook de ruimte onder toren had een functie in de liturgie. In de beschrijving van de verplichtingen van de leden van de broederschap van St. Walburgis is te lezen dat de leden tijdens de introitus (intredezing) van de dodenmis zich naar de toren moeten begeven en daar moeten wachten terwijl er voor de overleden geluid wordt. Daarna wordt er een commendatio gehouden in het benedenkoor, vervolgens begint eerst de requiemmis.

Uit deze korte beschrijving van enkele elementen van de middeleeuwse eredienst in de Walburgkerk is wel duidelijk dat de kerk op een heel andere manier werd gebruikt dan nu. Processies, aparte plechtigheden vooral voor de doden, bezoek aan altaren op diverse plekken in de kerk, en in de crypte bij bijzondere gelegenheden, veel klokgelui gaven de liturgie een grote variatie en rijkdom. Van de "regie-aanwijzingen" zullen we maar weinig meer kunnen terugvinden. Met behulp van anderssoortige aanwijzingen is hier en daar iets te reconstrueren. Van de muziek voor de koorzang is in Zutphen daarentegen relatief veel bewaard gebleven, alles koorzang in gregoriaanse of daar tegenaan leunende vormen. Deze muziek klonk in continue ontwikkeling, zeker zeven eeuwen lang, vanaf de stichting van de allereerste kerk tot aan het

eind van de zestiende eeuw.

Met de intrede van de reformatie werd het kapittel en de vicarieën afgeschaft. De bezittingen werden geseculariseerd, d.w.z. door de overheid in beslag genomen. De altaren werden weggebroken, de gregoriaanse muziek verstomde. Het zou vierhonderd jaar duren voordat op 25 februari 1990 de Hymne en Sequentie van St. Walburgis opnieuw in de Walburgkerk zouden klinken. ■

NOTEN:

1. Het volgende artikel is overgenomen uit: *Zutphen. Tijdschrift voor de historie van Zutphen en omgeving* 1993-2.

ADVERTENTIE

De Utrechtse Vrouwen Schola (U.V.S.) heeft per 1 september 1996 een vacature voor een

dirigent(e)

De U.V.S.—een koor van ca. 12 vrouwen dat zich toelegt op het zingen van gregoriaans—bestaat sinds 1987 en treedt naar buiten in liturgieën, concerten, tijdens studiedagen, festivals en workshops.

We zoeken een dirigent(e) die niet alleen vertrouwd is met het gregoriaans, maar tevens staat in de stroom van de verworvenheden van semiologie en modaliteit.

Vanzelfsprekend zijn wij uit op iemand die het enthousiasme voor het gregoriaans met ons deelt.

Uw schriftelijke sollicitatie graag vóór 15 juni a.s. richten aan:

Sollicitatiecommissie U.V.S., Breitnerlaan 12, 3582 HB Utrecht.

Inlichtingen: tel. 030 - 271 80 47 (Jannie van Dieren) of

030 - 231 98 43 (Heleen Keller).

Het grootste handschrift uit de Zutphense Walburgiskerk is het Antiphonale GAZ 6 dat in de 15e eeuw vervaardigd is. Het is geen boek voor het volledige liturgische jaar, maar alleen een zomerdeel: het begint bij Pasen, en gaat dan door tot eind november. Er moet een winterdeel bij gehoord hebben, dat van de Advent tot en met de Vasten liep, maar dat is verloren gegaan.

Zoals Jos Hartman in zijn artikel elders in dit tijdschrift zegt, zijn er in dit Antiphonale enkele extra liturgische aanwijzingen te vinden, namelijk bij Hemelvaart en bij Maria Tenhemelopneming. We zullen één van deze twee onder de loupe nemen: de laatstgenoemde.

Het gaat hier om een uitgebreide aanwijzing voor de vespers van Maria Tenhemelopneming, 15 augustus. Zoals bij alle hoogfeesten begint de viering hiervan al aan de vooravond van de feestdag zelf met de eerste vespers, en in deze vespers is een uitgebreide aanwijzing voor een processie te vinden.

In de ondermarge bij de betreffende vespers (f. 110r) staat een uitgebreide aanwijzing voor de ordo van de dienst (zie de afbeelding hiervan bij het artikel van Jos Hartman). Deze is niet geschreven door de hand die het gehele handschrift geschreven heeft, maar door een iets jongere hand, die een aantal correcties en toevoegingen gemaakt heeft. Deze persoon heeft vastgelegd hoe de eerste vespers van Maria Tenhemelopneming gevierd moeten worden: de vesperdienst wordt niet uitsluitend in het koor gezongen, maar de kanunniken moeten zich van de ene plaats naar de andere begeven:

Nota quod finitis psalmis dicitur ymnus O quam glorifica luce. Quando cantato et dicto capitulo descenditur ad stationem cum resp. Felix namque. Quo finito cantatur versus Exaltata es etc. Ad magn. cantatur ant. Virgo prudentissima Qua cantata et dicta collecta Itur ad cryptam cum ant. Alma redemptoris dictisque ibidem versibus et collecta. Regreditur ad chorum cum ant. Gaudent in celis et suis versibus et collecta. Deinde Benedicamus etc.

In vertaling is dat het volgende:

Let er op dat na het beëindigen van de psalmen de hymne *O quam glorifica luce* gezongen wordt. Als deze gezongen is, en het kapittel gelezen, daalt men af naar de statio onder het zingen van het responsorie *Felix namque*. Als deze klaar is, wordt het versikel *Exaltata es enz.* gezongen. Bij het Magnificat zingt men de antifoon *Virgo prudentissima*. Als deze gezongen is, en de collecta gesproken is, gaat men naar de crypte met de antifoon *Alma redemptoris*, en als daar de verzen en de collecta gezongen zijn, gaat

men terug naar het koor met de antifoon *Gaudent in celis* met de bijbehorende verzen en de collecta. Dan volgt het *Benedicamus* enz.

Deze processie is dus tamelijk uitgebreid. Hij begint al na het kapitteltje en trekt langs de statio (een onbekende plaats in de kerk), vervolgens naar de crypte en dan weer naar het koor.

Processies tijdens de vespers zijn eveneens bekend van Pasen of de Paasweek, ook in de huidige liturgie nog: men trekt dan naar de crypte, waar het water is, dat in de Paasnacht gewijd is. Ook in het Antiphonale GAZ 6 zijn —zoals Jos Hartman schrijft— hiervoor aanwijzingen te vinden: op de weekdays van de Paasweek staat na de magnificat-antifoon aangegeven dat men onder het zingen van *Vidi aquam* naar het waterbekken (*ad fontem*) moet gaan. Deze Paasprocessies zijn echter beperkter: ze beginnen pas na het Magnificat, en doen alleen de crypte aan.

De gezangen die bij de processie van Maria Tenhemelopneming genoemd worden, zijn allemaal bekende gezangen. Ze zijn alle te vinden in het Antiphonale, vanzelfsprekend, want uit dit boek werden de vespers gezongen. Ook in de moderne liturgische boeken zijn alle gezangen aanwezig:

Hymne *O quam glorifica luce*: f. 246v (Liber Hymnarius, p. 420)

Responsorie *Felix namque*: f. 125r (Processionale Monasticum, p. 242)

Versikel *Exaltata es*: f. 110v (Antiphonale Solesmense p. 1093)

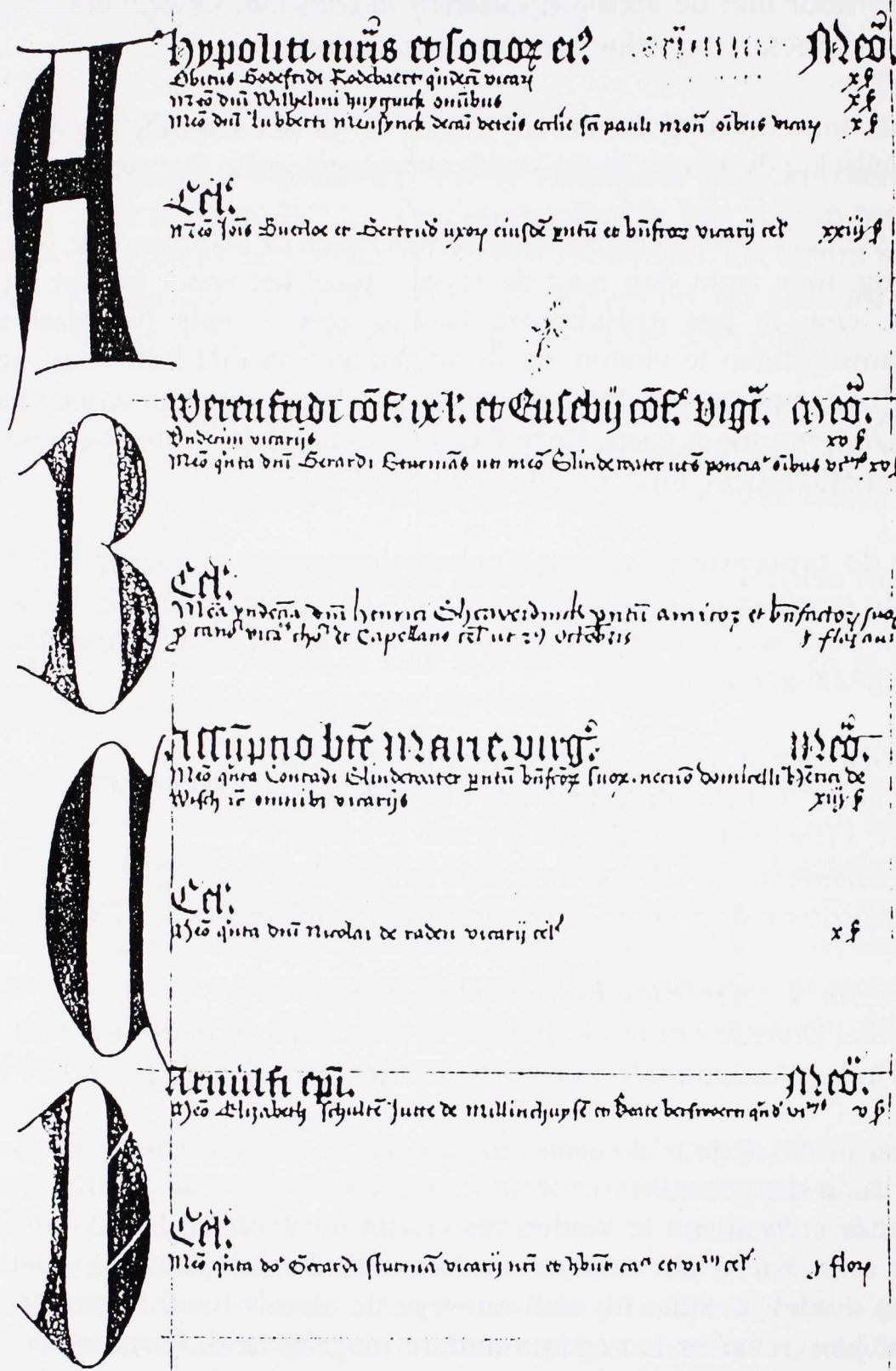
Antifoon *Virgo prudentissima*: f. 110v (Antiphonale Solesmense p. 1090)

Antifoon *Alma redemptoris mater*: f. 115r (Antiphonale Solesmense p. 173, zie ook hieronder)

Antifoon *Gaudent in celis*: f. 183r (Antiphonale Solesmense p. 653)

Alleen het *Benedicamus Domino* ontbreekt in GAZ 6; men werd verondersteld dit uit het hoofd te kennen. In het Antiphonale Solesmense is het te vinden op p. 1350. e.v.

Een opvallend gezang in dit rijtje is de antifoon *Gaudent in celis*. Dit is geen Maria-gezag maar een antifoon die gebruikt wordt bij mannelijke heiligen of Allerheiligen. In GAZ 6 is *Gaudent in celis* alleen te vinden als vesper-antifoon bij het Commune Martyrum. Wat deze antifoon in de vespers van Maria Tenhemelopneming doet, is niet in een oogopslag duidelijk. Staat hij hier vanwege de aloude band tussen Maria en Allerheiligen? Dat kan, maar er is nog een andere mogelijkheid. Hiervoor is een ander handschrift nodig: het mortuarium (ofwel dodenboek) van de Walburgiskerk, hs GAZ 12, dat een kalender bevat met alle overlijdensdata van de vicarissen van de Walburgiskerk, maar ook alle feesten en gedachtenissen. In dit handschrift staan vlak boven de vermelding van Maria Tenhemelopneming (op f. 67r) de namen van de belijders Werenfridus en Eusebius, die beiden op de dag ervoor, 14 augustus, gevierd worden (zie afbeelding 1). De vesperdienst, met processie en al, bevat dus een combinatie van twee feesten: om te beginnen de eerste vespers van Maria Tenhemelopneming, en daarna een korte gedachtenis voor de twee belijders, die op de dag zelf herdacht worden.

Afbeelding 1: Gaz 12, het dodenboek van de Walburgiskerk, f. 67. In het midden van de bladzij staat *Assumptio beate marie virginis*. Daarboven staan de namen van Werenfridus en Eusebius.

Bij het *Alma redemptoris mater* en bij *Gaudent in celis* spreekt de rubriek van verzen. Of hiermee versikels (in de gebruikelijke vers-plus-respons-vorm) bedoeld worden die na de antifoon volgen, of (psalm- of andere) verzen die onder de antifoon gezongen moeten worden, is niet helemaal duidelijk.

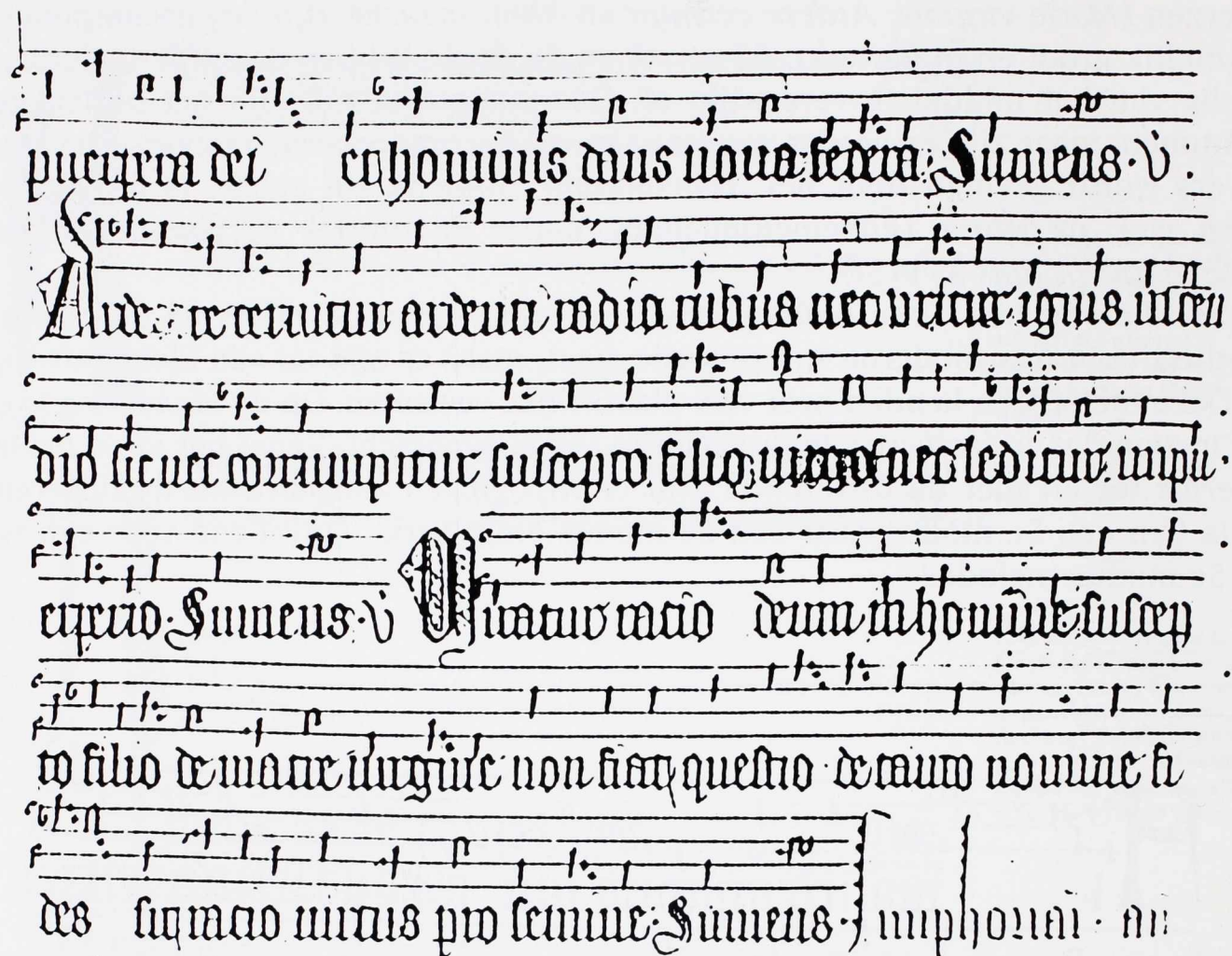
De vormstructuur van het *Alma redemptoris mater* is anders dan wij het nu kennen. Tegenwoordig is het een zelfstandige antifoon, maar in de Middeleeuwen was dat anders. In GAZ 6 is het voorzien van een differentia en drie verzen (zie afbeelding 2).

De verzen (*Marie virginis*, *Ardere cernitur* en *Miratur ratio*) zijn vrij gecomponeerd, en tamelijk groot en uitgewerkt; de eerste en de derde hebben dezelfde melodie; de melodie van het middelste vers wijkt af. Qua compositiestijl zijn het beslist geen psalmtönen, maar zijn ze eerder verwant aan vrij-gecomponeerde responsorieverzen. Elk vers wordt gevolgd door het "repetendum" *Sumens*. Dit geheel is in GAZ 6 te vinden vlak na Maria Tenhemelopneming onder de rubriek *In commemoratione sancte marie virginis* (f. 115r).

De melodie van het *Alma redemptoris* is in grote lijnen dezelfde als de plechtige melodie die in ons moderne Antiphonale staat, maar er zijn tal van kleine afwijkingen. Deze melodieën kenden heel veel plaatselijke varianten. Op de afbeelding is ook goed te zien dat er correcties in de melodie zijn aangebracht. Vanaf het *virgo prius ac posterius* tot en met de differentia zijn er wijzigingen aangebracht; de differentia zelf is van een 5e modus naar een 6e modus omgewerkt. Opvallend voor een typische 5e-modus-melodie!

Alma redemptoris ma de que prima clipe
ma uenit et stella ma ius succurre cadenti surgere
qui curas populo tu ex genuisti uacua iurante diu
sanctum genuerim uir go pri us ac posterius ga
brie lis ab o re sumens illud a ne peccatum mi
serere. E uo uac. V Hanc uirginis fructus iherusalem
sancti flammis non carnis opus in carnis originis late

Afbeelding 2a: Gaz.6, f. 115r: het *Alma redemptoris mater*, gevolgd door een differentia en drie verzen.

Afbeelding 2b: Gaz 6, f. 115v: het *Alma redemptoris mater*, gevolgd door een differentia en drie verzen.

Niet alleen voor de melodieën kent dit gezang varianten, maar ook voor het liturgisch gebruik. Het *Alma redemptoris mater* en de andere Maria-antifonen werden vroeger niet aan het slot van de dag gezongen, zoals nu, en ook niet als een zelfstandig stuk. Ze zijn in de handschriften vaak voorzien van een differentia, wat erop wijst dat ze met een psalm of canticum gecombineerd werden. In een 13e-eeuws Antiphonale uit Worcester staat het *Alma redemptoris mater* als antifoon in de terts van Maria Annunciatie (zie afbeelding 3).² Omdat de tekst van de antifoon verwijst naar Maria's maagdelijkheid en ontvangenis door het woord van Gabriel (*virgo prius ac posterius Gabrielis ab ore sumens illud ave*), is de antifoon ook goed met dit feest te combineren. Hier heeft de antifoon dus een heel andere liturgische functie dan in GAZ 6, waar het als processie-gezag gediend heeft. In de twee hier genoemde handschriften is in elk geval geen sprake van een "dagsluiting" zoals we die nu kennen. De huidige gewoonte om als "dagsluiting", aan het einde van de laatste dienst van een dag, een Maria-antifoon te zingen was in de Middeleeuwen weliswaar al wel bekend, maar lang niet overal hetzelfde.

Afbeelding 3: Worcester Antiphonale, p. 303: het *Alma redemptoris mater* als antifoon in de terts van Maria Annunciatie.

Al is het *Alma redemptoris* in GAZ 6 zonder twijfel als processie-gezing gebruikt, er blijkt niet duidelijk hoe het exacte verloop van dit gezang is geweest. Omdat er een differentia staat, lijkt het de bedoeling om een psalm of canticum onder de antifoon te zingen. De verzen en de herneming *Sumens* wijzen echter op een uitvoering die meer responsoriaal is. Deze Maria-antifoon is volgens sommigen de oudste van de vier Maria-antifonen die momenteel na de completen gezongen horen te worden; hij zou misschien wel uit de 9e eeuw dateren. Dergelijke gezangen hebben ongetwijfeld vele verschillende uitvoeringswijzen gekend. ■

LITERATUUR:

- Bailey, T: *The processions of Sarum and the Western Church* (Toronto 1971)
- Harrison, F. Ll.: *Music in medieval Britain* (2e ed; Londen 1963), par. 'Votive antiphons', pp. 81-87.
- Hiley, D: *Western plainchant - a handbook* (Oxford 1993), pp. 104-108.
- Huglo, M: 'Antiphon', paragraaf "Marian antiphons", in: *New Grove's Dictionary* (1980).
- Loos, I. de (red.): *Liturgie in Zutphense handschriften*. Syllabus van de werkgroep Bronnenonderzoek Middeleeuwen 1995-1996, vakgroep Muziekwetenschap, Universiteit Utrecht (Utrecht, 1996)
- Nowacki, E.: 'Antiphon', paragraaf XI: 'Marianische Antiphonen', in: *Musik in Geschichte und Gegenwart* (1994).

NOTEN:

1. Dit artikel is een van de resultaten, voortvloeiend uit het werkgroep Bronnenonderzoek Middeleeuwen 1995-1996, die gewijd is geweest aan de Zutphense handschriften. De resultaten zijn vastgelegd in de syllabus *Liturgie in Zutphense handschriften*.
2. *Antiphonaire monastique, XIIIe siècle, Codex F. 160 de la bibliothèque de la Cathédrale de Worcester*. Paléographie Musicale, t. XII (Solesmes 1922), p. 303. Zie over de functie van de Maria-antifonen ook Hiley: *Western Plainchant*, pp. 105-107.

Het is Paaszaterdag en terwijl ik nog geen vijf minuten achter de PC zit om, naar aanleiding van een verzoek van Marie-Louise Egbers, voor uw tijdschrift iets te vertellen over de Schola Cantorum van Leeuwarden glijdt gelijktijdig de KRO-gids door de brievenbus, met op de voorpagina in grote letters de aansprekende tekst "De come back van het gregoriaans".

In het artikel verderop in de gids gaat Wico Clements van de KRO vervolgens in op de opmerkelijke revival van het gregoriaans, zowel in de liturgie als daarbuiten.

Ik sluit niet uit dat veel parochianen in Leeuwarden en omstreken bij het lezen van deze tekst schouderophalend zullen denken "Wij zijn onze tijd kennelijk ver vooruit, want hier valt het gregoriaans toch zeker al weer vele jaren regelmatig in de liturgie te beluisteren". En dat is ook een juiste constatering.

Immers, in oktober van dit jaar is het inderdaad al weer twintig jaar geleden dat een aantal gemotiveerde mannen van de parochiekoren van de St. Bonifatius- en St. Dominicuskerk uit Leeuwarden bij elkaar kwamen en in overleg met de toenmalige pastores besloten een koor in het leven te roepen dat zich opnieuw specifiek zou gaan toeleggen op de beoefening van het gregoriaans.

Met de invoering van de volkstaal in de liturgie in het midden van de zestiger jaren was —zoals in zoveel parochies elders in ons land— ook in Leeuwarden de beoefening van het gregoriaans sterk op de achtergrond geraakt.

Vaste gezangen hoorde je een enkele keer nog in de vasten of in de advent, maar de propriumgezangen waren nagenoeg geheel verdwenen.

In 1976 begonnen met een groep van elf mannen, is het koor in de loop der jaren uitgegroeid tot 26 zangers.

Vanaf de oprichting staat het koor, in de parochies aangeduid als "de Schola", onder leiding van Gerrit Hulsink, tot aan de opheffing ervan, adjunct directeur van het Stedelijk Conservatorium in Leeuwarden.

Werd in het begin van ons bestaan veelal nog gezongen vanuit de oude vertrouwde uitvoeringspraktijk, gebaseerd op de ideeën van Dom Mocquereau; gaandeweg heeft het koor zich de principes eigen gemaakt van de semiologische uitvoeringspraktijk, zoals die gebaseerd is op de inzichten van Dom Cardine.

Uiteraard moesten, vooral de oudere koorleden hier in het begin wel wat aan wennen, maar vooral door de inspirerende invloed van onze cantor heeft ons koor de andere manier van omgaan met het gregoriaans toch heel goed opgepakt.

In een interview met de deken van Leeuwarden, dat nog maar kort geleden in uw blad werd afgedrukt (afl. 1995-4, pag. 157), betitelde de deken de Schola van Leeuwarden als een koor dat bij de parochianen over het algemeen zeer op prijs werd gesteld.

Wij zingen overigens niet alleen in Leeuwarden.

Regelmatig verleent ons koor ook medewerking aan de vieringen in andere parochiekerken ergens in Friesland.

Ook doet de KRO van tijd tot tijd een beroep op ons om medewerking te geven aan een Eucharistieviering via de radio; onlangs nog uit Dokkum en op 12 mei a.s. vanuit de parochiekerk in Blauwhuis.

"Frisia Non Cantat" berust dus echt op een misverstand en ook al wonen we hier, wat de katholieke kerk betreft, in een diasporagebied, de belangstelling voor wat de kerk ons door de eeuwen heen als liturgische muziekrijkdom heeft aangereikt is er zeker niet minder om.

Wij hopen dat wij ook na ons vierde lustrum, dat wij op 27 oktober a.s. met een pontificale hoogmis in de St. Bonifatiuskerk van Leeuwarden samen met onze bisschop hopen te vieren, nog vele jaren in dezelfde geest mogen doorgaan om deze, door de eeuwen heen hoogfunctionele vorm van liturgische muziek, voor onze geloofsgemeenschap te bewaren en aan een nieuwe generatie door te geven. ■

BELANGRIJKE BIJENKOMSTEN

De zomercursus te Vaals

Wederom organiseert de "Stichting Amici Cantus Gregoriani" een vierdaagse leergang in de nabijheid van de abdij St. Benedictusberg te Mamelis (Vaals) van donderdag 15 augustus t/m zondag 18 augustus aanstaande. Het thema voor deze cursus luidt: "Kruisgezangen".

Gregoriaans Academie

De Stichting A.C.G. heeft een studiegroep in het leven geroepen voor mensen die bedreven zijn in en over achtergrondinformatie beschikken betreffende de semiologische interpretatie van het gregoriaans.

De groep komt driemaal per jaar bij elkaar in de Onze Lieve Vrouweabdij te Oosterhout.

In het werkjaar '95-'96 vindt er nog één zitting plaats, en wel op 13 mei.

In het werkjaar '96-'97 zijn de data:

- 21 oktober 1996

- 27 januari en 12 mei 1997

Informatie bij Zr. M-L. Egbers: 076 - 522 14 58 en Dhr. B. Lamers: 040 - 241 16 04.

De jaarlijkse Zangersdag van de A.C.G.

Deze wordt gehouden op 26 oktober 1996, ófwel in Groningen, ófwel in een andere stad van één van de drie noordelijke provincies: Groningen, Friesland en Drente.

GREGORIAANS TE BELUISTEREN

Schola Cantorum van het Ward-Instituut

29 juni - 19.00 uur Eucharistieviering te Swalmen.

Schola Cantorum Amsterdam

Iedere zondagmiddag om 17.00 uur Vespers in de St. Nicolaaskerk.

25 mei - 20.15 uur - Pinkstermetten en Lauden

26 mei - 17.00 uur - Pinkstervespers.

Tilburgs Gregoriaans Koor

Deze Schola is op de volgende data, steeds op andere lokaties, te beluisteren:

25 en 26 mei

2 - 16 - 23 en 30 juni

7 juli

Info: 013 - 543 03 82.

Utrechtse Vrouwen Schola

Eindconcert en Vespers ter afsluiting van het werkjaar '95-'96 vindt plaats op zondag 23 juni om 16.00 uur in de Pieterskerk te Utrecht.

Werkgroep Liturgie Laurenspastoraat

Deze werkgroep organiseert "Gregoriaans Diensten" in de Grote- of St. Laurenskerk te Rotterdam. Vermeld wordt voor de komende periode: zondag 26 mei om 19.00 uur: Vespers Hoogfeest van Pinksteren door de Schola Cantorum St. Laurentius, Rotterdam.

BERICHTEN VAN ANDEREN

Watou - Festival 1977

Overgenomen uit "Cum Jubilo":

Het is nuttig even aan de festivaldata te herinneren: van donderdag 8 mei tot en met zondag 11 mei 1997.

Drieëntwintig schola's uit veertien landen nemen aan dit uniek evenement deel. We zijn volop bezig het programma uit te bouwen. De openingsmis zal, wanneer alles volgens plan verloopt, via Eurovisie op zeven televisiezenders rechtstreeks worden uitgezonden.

Bij "Les Editions de Solesmes" is verschenen een *Concordance textuelle du Graduale Romanum Triplex et des Versets de l'Offertoriale Triplex*.

Deze Concordance is een lijvig boekwerk van 512 pagina's, waarin alfabetisch alle woorden uit de twee genoemde zangboeken zijn opgenomen, die vaker dan één maal voorkomen.

Deze nieuwe aanwinst is een zeer efficiënte hulp bij het bestuderen van muzikale fragmenten met gelijke tekst. De prijs bedraagt, samen met de portokosten 294 F.F.

Artedu internationaal

Deze instelling organiseert cursussen op de mooiste plekjes in Frankrijk. Ook gregoriaans behoort tot de mogelijkheden.

Info: Artedu - Eindhoven, 040 - 212 56 88. ■

LITURGISCHE KALENDER

juni, juli, augustus 1996

zondag 2 juni

zondag 9 juni

vrijdag 14 juni

zondag 16 juni

zondag 23 juni

maandag 24 juni

zaterdag 29 juni

zondag 30 juni

woensdag 3 juli

zondag 7 juli

dinsdag 9 juli

donderdag 11 juli

zondag 14 juli

zondag 21 juli

donderdag 25 juli

zondag 28 juli

zondag 4 augustus

dinsdag 6 augustus

zaterdag 10 augustus

zondag 11 augustus

donderdag 15 augustus

zondag 18 augustus

zaterdag 24 augustus

zondag 25 augustus

Hoogfeest van de H. Drieëenheid

Hoogfeest van Sacramentsdag, Heilig Sacrament van het Lichaam en Bloed van Christus

Hoogfeest van het H. Hart van Jezus

Elfde zondag door het jaar

Twaalfde zondag door het jaar

Hoogfeest van de Geboorte van de H. Johannes de Doper

Hoogfeest van de HH. Petrus en Paulus, apostelen

Dertiende zondag door het jaar

Feest van de H. Thomas, apostel

Veertiende zondag van het jaar

Feest van de HH. Martelaren van Gorcum

Feest van de H. Benedictus, abt, patroon van Europa

Vijftiende zondag door het jaar

Zestiende zondag door het jaar

Feest van de H. Jakobus, apostel

Zeventiende zondag door het jaar

Achttiende zondag door het jaar

Feest van de Gedaanteverandering van de Heer

Feest van de H. Laurentius, diaken en martelaar

Negentiende zondag door het jaar

Hoogfeest van Maria Tenhemelopneming

Twintigste zondag door het jaar

Feest van de H. Bartolomeüs, apostel

Eenentwintigste zondag door het jaar

INHOUD

Van de redactie	45
Vuur: teken van leven Ton Peters o.f.m.	46
Zend Heer, uw Geest <i>Marie-Louise Egbers</i>	53
Middeleeuwse kerkelijke gebruiken in Zutphen <i>Jos Hartman</i>	61
Een processie in de Walburgiskerk <i>Ike de Loos</i>	72
Schola Cantorum Leeuwarden <i>Frans Prins</i>	78
Mededelingen	80
Liturgische kalender	